

*Egdūnas Račius**

*Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas,
Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija*

Diskusijos Lietuvoje dėl ES plėtros į rytus: Turkijos atvejis

Turkija į ES vartus beldžiasi jau bemaž keturis dešimtmečius, bet iki 2004 m. Lietuvoje buvo girdėti tik to beldimosi aidas. Lietuvai tapus ES nare, Turkijos narystės Sąjungoje klausimas buvo iškart įtrauktas į Lietuvos valdžios darbotvarkę. Aukščiausi valstybės pareigūnai suskubo patikinti tiek piliečius, tiek pasaulį, jog Lietuva remia Turkijos siekį, tuo tarpu opozicinės (dešinėsios) partijos išreiškė susirūpinimą diskusijų šiuo klausimu stoka tiek Seime, tiek Vyriausybėje, tiek visuomenėje. Visuomenės, į kurią Lietuvos valdžia kol kas niekaip nesikreipė, nuomonė nėra išsikristalizavusi. Apžvalgininkai, rašantys šia tema, linkę Turkiją vaizduoti kaip demoną ir ją praktiškai bauginti plačiąja visuomene. Panašu, kad tarp paprastų piliečių išivyrėja pasyvios ir negatyvios nuotaikos, kurios referendumo atveju galėtų tapti potencialiu „ne“ Turkijos narystei bloke.

Įvadas

Šiame straipsnyje apžvelgiamos 2004 m. Lietuvos viešuosiuose pokalbiuose užsimezergusios diskusijos dėl Turkijos galimos narystės Europos Sąjungoje, siekiant išsiaiškinti atskirų visuomenės grupių nuotaiką ir poziciją. Į problemą žvelgiama dviem pjūviais – politiniu bei visuomeniniu. Į pirmąjį patenka valstybės vadovų pasisakymai, atskirų partijų ir Seimo narių bei europarlamentarų pareiškimai Turkijos klausimu. Antrasis pjūvis apima šalies žiniasklaidoje skelbiamus apžvalgininkų tekstus bei piliečių iniciatyvas. Analizės tikslas – išsiaiškinti, kiek Vyriausybės pozicija koreliuoja su visuomenės nuotaikomis, ar esama nebylaus sutarimo ir pozicijų sutapimo, ar vis dėlto esama properšos. Kadangi Turkijos narystės ES klausimas bus aktualus dar mažiausiai dešimtmetį, pastarosios analizės rezultatai turėtų būti naudingi tolimesnėms diskusijoms.

* Dr. *Egdūnas Račius* – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto docentas, Azijos ir Afrikos studijų centro vedėjas, Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Politikos mokslų katedros docentas. Adresas: Vokiečių g. 10, 01130 Vilnius, tel. 8-5-2514130, el. paštas – egdunas.racius@cr.vu.lt.

1. Turkija pakeliui į Europą

1.1. Kemalistinis kursas

Turkijos politinis elitas, nepaisant kelių valstybinių perversmų bei jpo to buvusių karinių chuntu, jau keli dešimtmečiai aktyviai beldžiasi į Europos Bendrijų/Europos Sąjungos duris. Tiesą sakant šis veržimasis išreiškia logišką kemalistinės ideologijos apogėjų ir jos menamą išsipildymą – Turkijos respublikos įkūrėjas Mustafa Kemalis dar trečiajame XX a. dešimtmetyje nubrėžė Turkijos siekio Europos link gaires ir tą norą vykdydamas vylėsi pakeisias Europoje įsigalėjusį stereotipinį požiūrį į Turkijos Respublikos pirmtakę Osmanli imperiją, kurią europiečiai nuo XIX a. vidurio pašiepiamai vadino „sergančiu Europos žmogumi“ – galvos skausmu Europos imperijoms¹.

Kemalis – Turkijos Petras I (vadovavo 1923–1938 m.) – siekė Turkijoje sukurti modernią sekuliarią, nors nebūtinai demokratinę, valstybę, kuri nutrauktų visus saitus, siejusius ją su nemaloniu Osmanli paveldu – monarchija (sultonatas panaikintas 1922 m. lapkričio 1 d.), kalifatu (panaikintas 1924 m. kovo 3 d.), islamiška teise (sekuliari teisinė sistema įvesta 1926 m.), feodالية visuomene, ekonominiu atsilikimu ir valstybės bankrotu, suverenumo mažėjimu ir pan. Jam valdant Turkijoje įvestas Grigališkasis kalendorius (1925 m.), metrinė sistema (1931 m.), pavardės (1934 m.). Jis taip pat įstatymu pareikalavo, kad turkai savo aprangą priderintų prie europietiškosios (uždraudė fezus, reikalaujamas nešioti skrybėles, moterims dėvėti skaras, uždraudė bet kokių religinių apdarų nešiojimą viešumoje).

Kemalis Osmanli laikų turkų nė nepriskyrė civilizuotai nacijai. Anot jo, „yra daug nacijų, bet yra tik viena civilizacija. Norėdama tobulėti bet kuri nacija turi būti šios civilizacijos dalis... Mes norime modernizuoti savo šalį. Visos mūsų pastangos yra nukreiptos į modernios, o tai reiškia vakarietiškos vyriausybės kūrimą“². Vis dėlto, kaip pastebi Aysel Morin, „šalies vesternizacija, neprarandant turkų kultūros „esmės“, Turkijos respublikos formavimosi metais (1923–1930) tapo svarbiausiu tikslu“³. Paties Kemalio penkiolikos metų reformistinis valdymas gali būti apibūdinamas kaip švelnus autokratizmas, kurio rezultatas – „turkų tėvo“ (Atatürk) titulu vadinamo valstybės įkūrėjo kultas bei kemalistine ideologija persmelkta valstybės vidaus ir užsienio politika.

¹ Apie Turkijos europeizacijos poveikį santykiams su Europa/ES žr. Larrabee F. S., Lesser I. O., „Turkey and Europe“, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, RAND, 2003, <http://www.rand.org/publications/MR/MR1612/>; Morin A., „Crafting A Nation: The Mythic Construction of the New Turkish National Identity in Atatürk's *Nutuk*“, 2004, p. 26–33, http://www.einaudi.cornell.edu/europe/initiatives/pdf/Morin_Paper.pdf, 2005 m. rugsėjo 6 d.

² Ataturk M. K. *Nutuk* (The Speech, delivered in Oct. 1927), Ankara: TTK, 1981, vol. 3, p. 67–68, cituota Aydın M., „The Determinants of Turkish Foreign Policy, and Turkey's European Vocation“, *Review of International Affairs*, vol. 3, Issue 2, Winter 2003, p. 321; žr. t. p. citatas iš Ataturko „Nutuk“ Morin, A., „Crafting A Nation: The Mythic Construction of the New Turkish National Identity in Atatürk's *Nutuk*“, 2004, p. 29, 30, http://www.einaudi.cornell.edu/europe/initiatives/pdf/Morin_Paper.pdf, 2005 m. rugsėjo 6 d.

³ Morin A., „Crafting A Nation: The Mythic Construction of the New Turkish National Identity in Atatürk's *Nutuk*“, 2004, p. 4, http://www.einaudi.cornell.edu/europe/initiatives/pdf/Morin_Paper.pdf, 2005 m. rugsėjo 6 d.

Mirus Kemaliumi, Turkija perėjo gana audringą valstybės vystymosi etapą. 1950 m. įvyko pirmieji tikrai laisvi daugiapartiniai rinkimai, kuriuos laimėjo opozicija. Vėliau (1960, 1971, 1980 m.) Turkijai teko iškęsti daug valstybinių perversmų ir po to vykusių karinių chuntų, kol galiausiai 1982 m., kariškiams perleidus valdžią civiliams ir priėmus naują konstituciją, jau porą dešimtmečių šalyje funkcionuoja institucinės demokratijos sistema: valdžia renkama per praktiškai laisvus rinkimus, kuriuose gali rinkti ir būti išrinktos ir moterys, juose kandidatus kelia beveik tuzinas didesnių politinių partijų, gerbiama įstatymo viršenybė.

Tiesa, legitimumo dalyvauti politiniame šalies gyvenime kriterijus per visą Turkijos respublikos egzistavimo laiką išliko valstybės įkūrėjo kulto ir kemalistinės ideologijos nekvestionavimas – visi, kas nors kiek kritiškai vertina šią beveik sakralizuota tapusią vidaus ir užsienio politiką, netrukus patiria sistemos reakciją, kuri pasireiškia teisinėmis bei karinėmis priemonėmis. Pavyzdžiui, 1998 metais buvo uždrausta populiarī valdančioje koalicijoje buvusi „Gerovės“ partija, jos lyderiai įkalinti, o iš jai priklausančių parlamento narių atimti mandatai. Dabartinis Ministras Pirmininkas Rečepas Taipas Erdoanas taip pat yra pajutęs sistemos ranką: už religinės poemos perskaitymą⁴, būdamas Stambulo meru, jis 1998 m. buvo nuteistas ir įkalintas 10 mėnesių.

1.2. Ant Europos slenksčio

Kemalio reformos ir jo įpėdinių politika laipsniškai iš dalies suformavo naujo tipo turką didžiuosiuose miestuose, bet provincijoje visuomeninis gyvenimas išliko tradicinis – vyrauja patriarchytas, vietiniai paprotiniai (o kai kur ir gentiniai) santykiai⁵, plačiai naudojamas nemokamas moterų ir vaikų darbas, o visuomenę tebekankina išisaknijusi smurto kultūra. Apie pastarąją „Amnesty International“ 2004 m. vid. paskelbė susirūpinimą keliančią studiją⁶. Įvairiausi nepriklausomų tarptautinių organizacijų sudaromi kasmetiniai ekonominių, pilietinių ir politinių laisvių indeksai, apimantys nuo 140 iki 180 valstybių, Turkiją ranguoja žemesnėje nei 80 pozicijoje – tai liudija, kad tiek demokratija, tiek pilietinė visuomenė Turkijoje toli gražu dar neatitinka Europos standartų (ES narės, kaip paprastai, patenka į pirmas keturias dešimtis)⁷.

⁴ Erdoanas 1997 metų gruodžio 12 d. viešai pacitavo šiuos Ziya Gokalpo poemos žodžius: „Mečetės yra mūsų kareivinės, kupolai – mūsų šalmai, minaretai – mūsų durtuvai, o tikintieji – mūsų kariai. Ši šventoji armija gina mano religiją. Visagali! Mūsų kelionė yra mūsų likimas, o pabaiga – kankinystė“.

⁵ 2005 m. rugpjūčio 30 d. BBC išspausdino reportažą apie nelegalios poligamijos paplitimą tarp kurdų Turkijos pietryčiuose, http://news.bbc.co.uk/1/hi/programmes/this_world/4165896.stm.

⁶ „Turkey: Women confronting family violence“, Amnesty International, June 2, 2004, <http://web.amnesty.org/library/index/engneur440132004>.

⁷ Pvz., „Press Freedom Index“, sudarytas „Reporters sans frontiers“, iš 167 vertintų valstybių Turkijai priskiria 114 vietą, http://www.rsf.org/article.php3?id_article=11715; „Index of Economic Freedom 2005“, sudarytas Heritage foundation, Turkijai priskiria 112 vietą tarp 155 valstybių, <http://www.heritage.org/research/features/index/countries.cfm>; „Human Development Report 2004“, UNDP, Turkijai priskiria 88 vietą tarp 177 valstybių, http://hdr.undp.org/reports/global/2004/pdf/hdr04_HDI.pdf.

Kemalistinių reformų ne visiškai pasisekimą liudija ir tai, kad Turkijoje, nepaisant valstybės vykdomų suvaržymų religinės laisvės atžvilgiu (Turkija yra geras laicistinės valstybės pavyzdys, kur valstybė tiesiogiai kišasi ir reglamentuoja religinę piliečių veiklą per ministerijos funkcijas atliekančią religijos reikalų departamentą, *Diyanet İşleri Başkanlığı*⁸), pastaruosius porą dešimtmečių stebimas tikras religinis atgimimas. Vis daugiau žmonių viešai pabrėžia savo religinę tapatybę – rengiasi, kalba ir elgiasi, laikydamiesi islamiškų reikalavimų. Steigiamos pusiau legalios ir nelegalios religinės mokyklos, leidžiami valstybinės cenzūros neperėję leidiniai, buriasi kongregacijos, kurioms pamokslauja valstybinių įstaigų, prižiūrincčių religijos reikalus, sertifikatų ir licenzijų neturintys imamai. Kitaip tariant, paraleliai valstybės vykdomai europėjimo ir kemalistinei laicizmo bei sekuliarizacijos politikai vyksta alternatyvus, dažnai neformalus ir nelegalus, todėl sunkiai kontroliuojamas, reislamizacijos procesas.

Kita didžiulė rakštis Turkijos valdžiai nuo pat valstybės įsikūrimo buvo kurdų mažuma, sudaranti apie penktadalį valstybės gyventojų. Ilgus dešimtmečius valdžioje esantys turkai vykdė beveik apartheidui prilygstančią politiką šalies kurdų atžvilgiu: jiems nebuvo leista turėti savo spaudos, radijo, televizijos, mokymo įstaigų, jų organizacijos ir politinės partijos draustos, nariai persekioti. Nepakeldami nežmoniško elgesio kurdai praėjusio amžiaus devintajame dešimtmetyje sukilo ir pasipriešino ginklu, paskelbė nepriklausomos kurdų valstybės įkūrimą Turkijos rytinėje dalyje. Per daugiau nei dešimtmetį trukusius karinius veiksmus žuvo 30000 šalies gyventojų. Vis dėlto, 1999 m. suėmusi kurdų sukilėlių vadą A. Ocalaną ir primygtinai spaudžiama ES bei atskirų Europos valstybių, Turkijos valdžia paskutiniaisiais metais šiek tiek sušvelnino savo politiką kurdų atžvilgiu – visai neseniai pradėtos transliuoti radijo ir televizijos laidos kurdų kalba.

Siekdamas, kad Turkija atitiktų „Kopenhagos kriterijus“, leisiančius pradėti derybas dėl stojimo į ES, Turkijos parlamentas 2002 ir 2004 m. priimtais dviem įstatymų paketais pradėjo vykdyti šalies teisės saugos sistemos reorganizavimą (pvz., buvo panaikinti valstybės saugumo teismai, prilygę karo tribunolams), atšaukė daugelį žodžio ir politinės laisvės suvaržymų, įvedė civilinę ginkluotojų pajėgų kontrolę ir pan. Visa tai neabejotinai liudija Turkijos Vyriausybės naudai.

Tačiau prieš kelerius metus pradėtos institucinės reformos, liaudiškai sakant, „iš viršaus“ dar visai nereiškia, kad Turkijos visuomenėje vyksta vertybių perkainojimo procesas ir kad turkai priima tiek Europos pasaulėžiūrą, tiek Europos, gal net krikščioniškas, vertybes – nepaisant Vyriausybės ir saugumo

⁸ The Presidency of Religious Affairs, The Republic of Turkey, <http://www.diyenet.gov.tr/english/default.asp>. Departamento svetainėje laicizmo laikymasis skelbiamas svarbiausiu departamento veiklos elementu: „The Presidency of Religious Affairs, as was mentioned in article 136 of our Constitution, is a public institution in the general administration, and is responsible for the execution of the duties specified in the special law in order to provide national unity and solidarity, and remain separate from all political views and thoughts in accordance with the principle of laicism“.

aparato dedamų priemonių plintanti reislamizacija (pagaliau net valdžioje buvusiu uždraustoji „Gerovės“ ir dabar valdanti „Teisingumo ir vystymo“ partijos, priskiriamos religinių sentimentų turinčioms politinėms Turkijos organizacijoms, liudija reislamizacijos mastą) suponuoja visai priešingą tendenciją. Ir visai tikėtina, kad kuomet daugiau pilietinių ir politinių laisvių ir demokratijos rasis Turkijoje, tuo daugiau religiška angažuotų jėgų reikšis viešojoje valstybės gyvenimo sferoje.

Visa tai Briuselį ir paskirų ES valstybių narių vyriausybę bei visuomenę verčia rūpintis Turkijos pasirengimu galimai narystei – Turkijos kaip valstybės ir visuomenės buvimu ne tik Europoje (*in Europe*), bet Europos dalimi (*of Europe*). Deja, kaip pastebi Mustafa Aydın, „visiškai akivaizdu, kad šiandienos europiečiai mano, jog turkai dar nėra pasiekę „civilizacijos standarto“, tai yra Kopenhagos kriterijų šiandieninėje Europos Sąjungoje“.⁹ Tą netiesiogiai paliudija naujaisi Eurobarometro duomenys¹⁰, anot kurių, Turkijos narystei ES nepritaria pusė apklaustųjų ES piliečių, pritariančiųjų – 35 nuošimčiai. Tiesa, 10–yje naujų ES narių pritariančiųjų 48 nuošimčiai (15 senbuvų – 32 nuošimčiai).

Europoje diskusijos dėl Turkijos galimos narystės EB/ES vyksta nuo septintojo praėjusio amžiaus dešimtmečio. Nuo 1999 m., kai Turkijai suteiktas kandidatės statusas, jos dar labiau pagyvėjo ir savo apogėjų pasiekė 2004 m. antrojoje pusėje, kai ES turėjo nutarti, ar pradės ir kada derybas su Turkija dėl narystės Sąjungoje. 2004 m. gruodį ES viršūnių susitikime iš esmės buvo nutarta 2005 m. spalio 3 d. derybas su Turkija pradėti. Tad, nepaisydami ES piliečių nepalankumo, Turkijos narystei ES tiek Briuselis, tiek daugelio Sąjungos valstybių narių vyriausybės rengiasi pačios ir netiesiogiai rengia savo piliečius derybų su Turkija pradžiai. Ir vos tik kelių vyriausybių atstovai pasisako griežčiau ES plėtros (visų pirma turėdami omenyje Turkiją) atžvilgiu¹¹.

Turkija nuo savo įstojimo į NATO 1952 m., Šaltojo karo laikais akcentavusi savo išskirtinę partnerystę su JAV, ir dabar susilaukia JAV moralinės paramos. 2004 m. vasarą, diskusijų dėl Turkijos pažangos derybų link įkarštyje, JAV prezidentas G.W. Bušas pakartojo savo paramą Turkijos narystei Europos Sąjungoje ir pagyrė Turkiją, kaip „veikiančios musulmoniškos demokratijos pavyzdį“. Tuomet Bušas paragino ES nedelsti ir pradėti aktyvias derybas dėl Turkijos priėmimo į Sąjungą, o pats patikino ir toliau visokeriopai remti Turkiją būsimoje derybose. Savo pareiškimais JAV vadovas parodė, kad Jungtinės Valstijos Turkiją, nepaisant jos principingumo ar aikštiningumo (nelygu iš kurios pusės pažiūrėsi) invazijos į Iraką atžvilgiu – Turkija ne tik atsisakė siųsti savo karių į Iraką, bet neleido JAV daliniams įsiveržti į Iraką iš savo teritorijos – tebematavo kaip svarbią partnerę,

⁹ Aydın M., „The Determinants of Turkish Foreign Policy, and Turkey’s European Vocation“, *Review of International Affairs*, vol. 3, Issue 2, Winter 2003, p. 327.

¹⁰ European Commission, *Eurobarometer 63*, http://www.europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb63/eb63.4_en_first.pdf, 2005 metų liepa.

¹¹ Pvz., neseni Prancūzijos, Olandijos ir Vokietijos politikų vieši pareiškimai. Žr. „EU to Present Roadmap for Turkish Entry Talks“, Reuters, <http://www.nytimes.com/reuters/international/international-eu-turkey.html>, 2005 m. birželio 28 d.; BBC, *EU hears fresh doubts over Turkey*, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/4189384.stm>, 2005 m. rugpjūčio 26 d.

ir kad Turkija siekdama tapti ES nare JAV gali įvardyti svarbų lobistą, veikiantį jos naudai. JAV administracijos akimis – Turkija yra jei ne Europa, tai jau tikrai Europoje, todėl kone „prigimtinė“ turkų teisė būti ir ES piliečiais neleistina vilkinama ES nacijų steigėjų.

Kita vertus, atsargumas dėl Turkijos galimos narystės ES pasekmių pačioje Europoje pradėtas sieti su ES gebėjimu plėstis ir priimti naujas nares. Klausimas, kaip geografiškai ir kaip greitai ES gali plėstis, vis dažniau keliamas skeptikų, kalbančių apie derybų su Turkija atidėjimą.

2. Turkijos narystė ES ir Lietuva

2.1. Politinis lygmuo

Vienų Lietuvoje viešosios nuomonės apklausų duomenimis, Turkijos galimai narystei ES pritariančių nušimtis atitinka ES senbuvų vidurkį – 31,8 nušimčio¹², kitų tuo tarpu leidžia suprasti, kad remiančiųjų yra daugiau¹³. Tačiau, kaip ir daugelyje kitų ES šalių, valstybės gyventojų nuotaikos Lietuvos Vyriausybės netrikdo – ji viešai, tiesa, nebūtinai visada formaliai, teigia pritarianči derybų su Turkija pradžia, o iš principo ir būsimai jos narystei ES. Savo palankią nuostatą Lietuvos pusė patvirtino ES viršūnių susitikime Briuselyje 2004 m. gruodį. Tiesa, netrukus po bendrame ES priimtam nutarime įterptos išlygos, jog prasidėsiančios derybos nebūtinai turi baigtis naryste, Lietuvos Vyriausybės nariai viešuose pasisakymuose pradėjo spekuliuoti šia (esmine) išlyga. Taip elgiamasi galbūt ir dėl suvokimo, kad šalies piliečių pozicija išties nėra palanki Turkijos narystei ES, o perdėm atviras Turkijos siekių palaikymas galėtų pakenkti pačiai Vyriausybei. Tuo tarpu susilaikymas nuo Turkijos protegavimo nei Lietuvos valstybei, nei Vyriausybei žalos neatneštų.

¹² URM, *Dauguma Lietuvos gyventojų pritaria tolesnei ES plėtrai, rodo apklausa*, <http://www.urm.lt/index.php?228118696>, 2004 metų liepos 27 d. Apklausa URM užsakymu atliko visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centro „Vilmorus“. Naujienu portalas DELFI apklausoje Turkijos narystei pritarė 21 nušimtis, „67 proc. DELFI skaitytojų nepritaria Turkijos narystei ES“, 2004 m. liepos 29 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/euronews/article.php?id=7183414>. Dar viena nereprezentatyvi internetinė apklausa buvo atlikta europarlamentarės Margaritos Starkevičiūtės užsakymu. Iš 900 apklausoje dalyvavusių asmenų 45 proc. nepritarė „narystės Europos Sąjungos derybų pradžia su Turkija. 27 proc. apklaustųjų pritarė Turkijos narystei ES su išlygomis ir tik 18 proc. pasisako už visateisę šios šalies narystę bloke“. „Lietuvių nuomonė dėl Turkijos narystės ES išsiskyrė“, *Publicum*, <http://www.vtv.lt/content/view/756/55/>, 2004 m. gruodžio 3 d.

¹³ Europos komisija, *Eurobarometras 63.4*, http://www.europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb63/eb63_nat_lt.pdf.

2.1.1. Vyriausybė

Vis dėlto savo palankią nuomonę Turkijos narystės ES atžvilgiu kelis kartus išreiškė šalies vadovas prezidentas Valdas Adamkus¹⁴. Viena interviu, paklaustas nuomonės dėl Turkijos narystės ES, jis atsakė:

Mano supratimu, atsakymas turėtų būti teigiamas. Tokia mano asmeninė nuomonė [...] Dalyvaudamas įvairiuose šio klausimo svarstymuose, negirdėjau nė vieno aiškiai neigiamo pasisakymo. [...] Vienintelis reikalavimas, kuris turėtų būti taikomas visoms Europos valstybėms, – tai atitikimas kriterijus, kurie nustatyti ES narėms. Tai – nekeičiama sąlyga. Jei Turkija savo reformomis, santvarka ir įstatymais atitiks Europos tautų bendrijos keliamus reikalavimus, manau, nebus nei moralinių, nei kokių nors kitų priežasčių, dėl kurių Turkija negalėtų tapti vienalytės Europos dalimi¹⁵.

Lietuvos Vyriausybės pozicija Turkijos narystės ES klausimu buvo ir lieka iš esmės palanki, ir ją geriausiai liudija URM atstovų pareiškimai. Dar 2004 metų rugsėjį Lietuvoje viešint Turkijos UR Ministrui Lietuvos URM išplatino pareiškimą, kuriame vienprasmiskai teigiama, jog Lietuva „remia Turkijos siekį tapti Europos Sąjungos (ES) nare ir remia sprendimą pradėti stojimo derybas su Turkija, jeigu spalį pasirodysianti Europos Komisijos ataskaita dėl Turkijos pažangos bus teigiama ir šalis atitiks pagrindinius narystės kriterijus“¹⁶.

Lietuvoje diskusijų dėl Turkijos galimos narystės ES pikas buvo 2004 metų gruodį. Tuo metu tiek kai kurie politikai, tiek politikos apžvalgininkai gana kritiškai nušvietė Turkijos vidaus padėtį bei jos užsienio politiką kaimynių atžvilgiu. Ministras A. Valionis suskubo viešai sureaguoti į metų sandūroje beužgimstančias diskusijas, tiesą sakant, netiesiogiai kviesdamas jas stabdyti, arba bent jose būti politiškai korektiškiems ir Turkijos kritiškai nevertinti. Anot ministro, „diskusijose dėl Turkijos narystės Europos Sąjungoje reiktų atsargiau skelbti nepakankamai motyvuotus vertinimus, galinčius ižiebt tautinę ir religinę nesantaiką“¹⁷ (sic!). URM naujienų agentūroms išplatintame pareiškime taip pat teigiama, jog „Užsienio reikalų ministras nepritaria diskusijose šiuo klausimu kartais išsakomam požiūriui, esą vien dėl to, kad Turkija yra „ne europietiška, o musulmoniška šalis“, su ja negalima pradėti derybų dėl narystės Europos Sąjungoje“¹⁸. Tačiau A. Valionis neneigia Turkijos priklausymą kitai civilizacijai. Kalbėdamas Seime apie derybų dėl Turkijos narystės ES specifiką, jis pažy-

¹⁴ LR Prezidento kanceliarija, *Prezidentas priėmė Turkijos vicepremierą A. Giulį*, <http://www.president.lt/lt/news.full/5236>, 2004 m. rugsėjo 12 d.

¹⁵ „V. Adamkus: referendumas dėl Konstitucijos Europai nereikalingas“, Bernardinai.lt, <http://www.bernardinai.lt/index.php?-23724286>, 2004 m. spalio 24 d.

¹⁶ „Lietuva remia Turkijos siekį tapti Europos Sąjungos nare“, Omni.lt, http://www.omni.lt/index.php?base/z_199046, 2004 m. rugsėjo 12 d. Lygiai taip pat po savo susitikimo kalbėjo ir Ministras pirmininkas Algirdas Brazauskas.

¹⁷ BNS, A. Valionis: *Turkija negali būti atstumta dėl religinių ir tautinių argumentų*, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=5763970&categoryID=2045412&ndate=1104872185>, 2005 m. sausio 4 d.

¹⁸ Ten pat.

mėjo, kad „Turkijos atveju yra jos dydis ir civilizacinis barjeras“.¹⁹ Be to, netiesiogiai ministras išreiškė baiminimąsi, kad „koks nors neigiamas aktas Turkijos atžvilgiu galėtų nuversti tą modernią Turkijos vyriausybę, gražinti ten islamo fundamentalizmą“²⁰, taip pasiduodamas tiek jo paties dažnai minimo S. Huntington, tiek žiniasklaidos įtaigai. Panašiai ministras svarstė ir kitu atveju:

Jei mes nesikalbėtume su Turkija, parodytume, kad Europa yra ksenofobiška, užsidaranti nuo kitų kultūrų įtakų. Tuomet gal ir imtų pildytis Samuelio Huntingtono „Civilizacijų konflikto“ scenarijus. Tada Turkijos reformatoriai prarastų savo poziciją, radikalų pozicijos visame islamo pasaulyje sustiprėtų. Mes tokiu atveju pradėtume tvirti tvoras, o šiuolaikiniame globaliame pasaulyje, tai jau įrodė ir 2001 m. rugsėjo 11-oji, tos tvoros nėra veiksmingos.

Nors ministro būgštavimai, kad šitiek metų sekuliarizacijos veikiamoje laicistinėje Turkijoje galėtų „sugrižti“ islamo fundamentalizmas, kurio, joje beje, nebuvo nė Osmanli laikais ar kad „Turkijos reformatoriai prarastų savo poziciją, radikalų pozicijos visame islamo pasaulyje sustiprėtų“, sekant Turkijoje vykstantį reislamizacijos procesą, nėra be pagrindo Turkijos netapimo ES nare siejimas su Huntington pranašystėmis parodo Lietuvos politinės retorikos paviršutiniškumą.

2005 m. sausį UR Ministras Antanas Valionis, atsakydamas į žurnalisto klausimus, dar kartą pakartojo, jog „Lietuva pritaria Europos Komisijos rekomendacijai pradėti derybas“, pridurdamas, kad „tas kelias bus ilgas, nes Turkijos galimybės tapti ES nare bus vertinamos pagal tuos pačius kriterijus. Lietuvai, kaip ir kitoms ES narėms, svarbu, kad ši didelė ir svarbi NATO šalis vadovautųsi bendromis europietiškomis vertybėmis“²¹. Kiek anksčiau atsakinėdamas į Seimo narių klausimus dėl Lietuvos Vyriausybės veiksmų derybų dėl Turkijos galimos narystės ES kontekste, Ministras taip apibūdino bendrą ES šalių narių susiskirstymą šiuo klausimu:

Dabar yra trys ar net keturios valstybių grupės, kurios skirtingai žiūri į Turkijos derybas. Sakykime, pirma grupė pritaria Europos Komisijos rekomendacijai pradėti derybas su Turkija dėl narystės Europos Sąjungoje ir mano, kad deryboms pasibaigus Turkija turi tapti visateise Europos Sąjungos nare. Šią poziciją remia tokios valstybės kaip Jungtinė Karalystė, Italija, Ispanija, Graikija, Lenkija, Belgija, Nyderlandai, Liuksemburgas, Portugalija, Suomija, Švedija, Estija, Latvija. Antra grupė – vyriausybės oficialiai pritaria Europos Komisijos rekomendacijai ir mano, kad Turkija turi tapti Europos Sąjungos nare, tačiau opozicija ir dauguma žmonių tose valstybėse tam nepitaria. Tarp tokių valstybių yra Prancūzija ir Vokietija. Kita grupė pasisako už derybų pradžią, tačiau nemano, kad jos būtinai turi baigtis Turkijos naryste Europos Sąjungoje. Tarp tų valstybių yra Čekija, Danija, Vengrija ir Lietuva. Toliau. Priešinasi Turkijos narystei Europos Sąjungoje ir pasisako už trečiąjį kelią, t. y. už mano minėtą sustiprintą

¹⁹ LR Seimas, *Dvyliktasis (12) posėdis*, <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=246859&Condition2=>, 2004 m. gruodžio 9 d.

²⁰ Ten pat.

²¹ A. Valionis: „Rytuose mes turime labai didelį veiklos lauką“, *Omni.lt*, http://www.omni.lt/index.php?base/z_242208, 2005 m. sausio 6 d.

strateginę partnerystę, Austrija ir Kipras. Ir kol kas savo pozicijos dar nepareiškė Airija, Malta, Slovakija ir Slovėnija²².

Kad Lietuva yra trečioje, o ne ketvirtoje (už specialią partnerystę pasisakančių šalių) grupėje, A. Valionis, be kita ko, argumentavo remdamasis Huntington „civilizacijų susidūrimo“ teorija bei sąžininga politika – esą Lietuva suteikia Turkijai galimybę, o nuo Turkijos priklausys, ar ji ją pasinaudos.

Kaip vieną Lietuvos Vyriausybės palankumo Turkijai priešasčių galima nurodyti URM ES departamento ES sektorių politikų koordinavimo skyriaus vedėjo Vidmanto Purlio pareiškimė esančią mintį, kad „Lietuva remia Turkijos eurointegracijos siekius“, nes esą Turkija „rėmė Lietuvos pastangas integruotis į NATO, todėl dabar esą derėtų pademonstruoti mūsų solidarumą“²³. Turkijos pusė Lietuvai ne kartą yra priminusi Turkijos palankumą Lietuvai, šiai siekiant narystės NATO²⁴.

2.1.2. Opozicija

Tačiau Vyriausybės (URM vardu) veikimas Turkijos galimos narystės ES klausimu parlamentarams (ypač esantiems opozicijoje) kelia abejonių. Seimo Tėvynės Sąjungos frakcijos seniūnas, šios partijos pirmininkas Andrius Kubilius 2004 m. gruodžio pr. išplatino pareiškimą, kuriame:

apgailestauja, kad šiandien seniūnų sueiga nesutiko pripažinti paklausimu ir įrašyti į posėdžių darbotvarkę TS atstovų iškelto klausimo dėl Lietuvos pozicijos dėl Turkijos narystės ES. Paklausimo nagrinėjimas Seimo plenariniame posėdyje sudarytų galimybę visuomenei atkreipti dėmesį į šį svarbų klausimą, išgirsti frakcijų argumentus, kartu padėtų ir Vyriausybei tiksliau suformuoti oficialią poziciją. Tačiau, pasak seniūnų sueigoje dalyvavusio TS atstovo Jurgio Razmos, valdančiųjų frakcijų atstovai nerodė jokio susidomėjimo dėl minėtos viešos diskusijos, buvo aiškinama, kad gal posėdyje negalės dalyvauti ministras A. Valionis, galiausiai nusileista, kad dar kartą šį klausimą seniūnų sueiga svarstys ketvirtadienį²⁵.

Netrukus, 2004 m. gruodžio 9 d., Seime ministrui A. Valioniui teko atsakyti į gana priekaištingus Seimo narių klausimus. Keli jų atvirai kaltino Vyriausybę/URM viršijant savo kompetenciją ir be platesnių diskusijų tiek visuome-

²² LR Seimas, *Dvyliktasis (12) posėdis*, <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=246859&Condition2=>, 2004 m. gruodžio 9 d.

²³ Pakalkaitė V. *Besikaupiantys debesys Vilniuje išvaikė piketuotojus prieš Turkijos narystę ES*, ELTA, <http://www.delfi.lt/archive/print.php?id=7168896>, 2005 m. liepos 27 d.

²⁴ Pvz. Lietuvos Seimo pirmininkui 2004 metų pavasarį viešint Turkijoje jos Parlamento pirmininkas pareiškė tikis, kad Lietuva „parems Turkijos siekį prisijungti prie šios garbingos tarptautinės organizacijos lygiai taip pat, kaip Turkija rėmė Lietuvą, siekusią įstoti į NATO“. ELTA, *Narystės ES siekianti Turkija tikisi Lietuvos paramos*, http://www.omni.lt/index.php?base/z_152921, 2004 m. kovo 3 d.

²⁵ *Tėvynės sąjungos Spaudos tarnybos pranešimas*, <http://www.tsjunga.lt/index.php?698168312>, 2004 m. gruodžio 7 d.

nėje, tiek Seime veikiant Turkijos naudai be įgaliojimų iš piliečių ar Seimo. Konservatorius Rimantas Jonas Dagys apkaltino Vyriausybę skubotumu bei atsainumu ir neatsakingumu, retoriškai klausdamas, ar ministras nemano, kad „vis dėlto reikėtų gilesnės diskusijos ir ne tokio jau greito pritarimo visoms pozicijoms, kurios sieja didžiąsias valstybes“²⁶. Ministras atmetė bet kokius opozicijos priekaištus ir kaltinimus, pareiškdamas, kad šio klausimo sprendimas yra Vyriausybės kompetencijos ribose, todėl net nebūtinai išsamiai svarstyti Seime:

neuzurpuokime mes Parlamente to, ką užtenka padaryti Vyriausybei. Klausimai, kurie susiję su įstatymų ar Konstitucijos keitimu, turi turėti Seimo mandatą, ir mes, Užsienio reikalų ministerija, Vyriausybė, tokio mandato kreipiamės į Seimą. Tada, kai to nereikia, atleiskite, mes veiksime savarankiškai ir bet kuriuo atveju prašomi Seimo smulkiai informuosime apie savo veiksmus. Nemanysime, kad Vyriausybė ar Užsienio reikalų ministerija pradės kokius nors dalykus, kurie yra jos kompetencija, dalytis su kitais²⁷.

Tačiau dėl derybų dėl Turkijos narystės ES valdančiųjų partijų atstovai Seime patys neturi bendros pozicijos. Valdančiosios LSDP atstovas Seimo vicepirmininkas Česlovas Juršėnas taip pat mano, jog Lietuva skolinga Turkijai už pastarosios moralinę paramą Lietuvai siekiant narystės NATO²⁸. Anot Č. Juršėno, „Turkijai turi būti vietos, kadangi ES plėtimo idėja [...] yra padaryti kuo platesnę, kuo didesnę tą vieningą gerovės ir demokratijos Europą [...]. Jei bus daugiau demokratiškesni valstybių, jei ES aukštosios vertybės bus leidžiamos toliau į visus pakraščius, šiuo atveju – į Artimuosius Rytus, manau, kad tai iš principo teigiamas dalykas ir tuo reikėtų džiaugtis“²⁹. Savo svarstymuose Č. Juršėnas Turkijos nė nesistengia priskirti Europai, akcentą perkeldamas tariamą „ES aukštųjų vertybių“ sklaidai į Artimuosius Rytus. Kai kurie kiti Seimo nariai netiesiogiai palaiko Turkijos, kaip ne europietiškos šalies, įvaizdį. Štai valdančiajai koalicijai priklausantis Vaclovas Stankevičius teigia, jog „tai islamiška, visiškai kitos kultūros šalis. Europiečiai nesuvokia Turkijos, kaip Europos dalies, net geografiškai“³⁰.

Priešingai Č. Juršėnui, kitas tos pačios partijos atstovas europarlamentaras Aloyzas Sakalas kategoriškai pasisako prieš Turkijos galimą narystę ES, savo argumentus suveddamas į Turkijos nebuvimą Europoje:

Svarbiausias argumentas, kodėl Turkija negali būti priimta į ES, yra grynai teisinis. ES valstybių vadovų pasirašytoje Sutartyje dėl ES Konstitucijos sakoma, kad „Sąjunga yra atvira visoms Europos valstybėms [...]“ (I-1 straipsnis), „Sąjungos valstybėmis gali tapti visos Europos valstybės [...]“ (I-58 str.). Turkija nėra Europos valstybė, o Sutartyje niekur nerašoma nei apie kitų žemynų, nei apie Eurazijos valstybes (Turkiją, Rusiją) kaip apie potencialias ES nares. Ten kalbama tik apie ypatingų santykių galimy-

²⁶ LR Seimas, *Dvyliktasis (12) posėdis*, <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=246859&Condition2=>, 2004 m. gruodžio 9 d.

²⁷ Ten pat.

²⁸ ELTA, Č. Juršėnas: *Turkija turi atitikti keliamus reikalavimus*, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=7167985&categoryID=2045412&ndate=1122459541>, 2005 m. liepos 27 d.

²⁹ Ten pat.

³⁰ Danilavičius V. „Pingantis euras Lietuvai nepakenks“, *Londono žinios*, <http://www.londonozinios.com/index.php?nc=naujiena&id=150&mnc=naujienos>, 2005 m. birželio 15 d.

bę su kaimyninėmis šalimis (I-57 str.). Taigi vadovaujantis šia Sutartimi dėl ES Konstitucijos, Turkija negali būti ES narė, bet gali būti gera kaimynė, su kuria ES gali sudaryti specialią sutartį³¹.

A. Sakalas, kaip ir kai kurie kiti jo kolegos politikai (ypač opozicijoje esančių partijų atstovai), netiesiogiai apkaltino Lietuvos Vyriausybę/URM veikiant, viena vertus, nesavarankiškai, kita vertus, už piliečių nugarų³², taip, kaip manoma, supykdydamas ministrą A. Valionį, kurio perspėjimai dėl „nepakankamai motyvuotų vertinimų“ galėjo iš dalies būti adresuoti pačiam A. Sakalui. Tačiau žiniasklaidai vėliau A. Sakalas neigė, „jog prieš Turkijos narystę pasisakęs dėl to, jog ši šalis yra musulmoniška. A. Sakalo nuomone, pagrindinė kliūtis yra Turkijos geografinė padėtis. „ES Konstitucinėje sutartyje sakoma, kad Europos Sąjungos narėmis gali būti tik Europos šalys. Turkija nėra Europos valstybė, tai – Eurazijos valstybė“³³.

A. Sakalo kolega europarlamentaras liberalcentristas Eugenijus Gentvilas, nors pritarė derybų pradėjimui, taip pat itin griežtai atsiliepė apie Lietuvos vyriausybės/URM veiksmus šiuo klausimu: „Drąsiai galiu pasakyti – Europa dėl derybų su Turkija pradžios tiesiog kunkuliuoja jau kelis mėnesius. O Lietuvoje ramu. Apsiribota keliais pastebėjimais, kad Lietuva remia derybų pradžią, ir viskas. Nei apklausų, nei analitinių straipsnių [...] ir jokių emocijų mūsų visuomenėje. Kaip, beje, ir dėl ypač greito ES Konstitucijos ratifikavimo“³⁴. Jis taip pat piktinosi asmeniškai UR ministru A. Valioniu: „Aš nemanau, kad dėl to, jog A. Valionis cypatelėjo, dabar visa Lietuva turi neabejodama pritarti Turkijos narystei“³⁵. E. Gentvilas taip pat mano, jog Turkija nėra europietiška. Anot jo, Turkijos kultūra „remiasi azijietiška tradicija su ryškiu europietišku priedėliu“³⁶. Europarlamentaras, be kita ko, perspėja, kad Turkijai kada nors tapus ES nare „maždaug 100 mln. litų kasmet padidės Lietuvos įmokos į ES biudžetą ir mažės ES išmokos mums iš struktūrinių fondų“³⁷. Kita vertus, panašiai kaip ir A. Valionis, E. Gentvilas baugina, kad, nepradėjus derybų, Turkijoje valdžion gali ateiti „islamo fundamentalistai“:

Įvairios Turkijos vyriausybės modernėjančioje šalyje veikė žingsnis po žingsnio, nuolat kovodamos su aršiai besipriešinančiais islamo fundamentalistais. Jei ES nesiims derybų, šis gaivalas tikrai pakels galvą ir nušluos savo tikslų nesugebėjusią pasiekti dabartinę valdžią. Europa savo pašonėje turės Irano ar Irako stiliaus monstrą, kur sustos ekonominės reformos, o žmogaus ir tautinių mažumų teisės bus galutinai pamirštos³⁸.

³¹ Sakalas A. „Pasakėlės Turkijai“, *Veidas*, <http://www.veidas.lt/lt/leidinys.nrfull/41c2af597a373>, nr. 51, 2004 m. gruodžio 16 d. Iš esmės tą patį jis teigė ir jo biuro Vilniuje 2004 m. gruodžio 14 d. išplatintame pareiškime, http://www.asdf.lt/article.php?id_art=5271, 2005 m. sausio 11 d.

³² Sakalas A. „Pasakėlės Turkijai“ (31 išnaša).

³³ BNS, A. Valionis: *Turkija negali būti atstumta dėl religinių ir tautinių argumentų*, (17 išnaša).

³⁴ Gentvilas E. „Rimbais ir saldais Turkijai“, *Omni.lt*, http://www.omni.lt/index.php?base/z_236604, 2004 m. gruodžio 14 d.

³⁵ „Europarlamentarai sprendimus už Lietuvą priima patys“, *Voruta*, Nr. 20 (566), 2004 m. lapkričio 12 d., <http://www.voruta.lt/article.php?article=654>.

³⁶ „Eugenijus Gentvilas: Rimbais ir saldais Turkijai“ (34 išnaša).

³⁷ Ten pat.

³⁸ Ten pat.

Todėl, anot E. Gentvilo, Turkija yra „dviejų civilizacijų ir pasaulėžiūrų sandūroje. Žinoma, Europa neturi ir negali vesti turkų į krikščionybę, reikalauti, kad jie atsisakytų savo tradicijų. Bet palikti ją likimo valiai ir sykiu paversti šią šalį islamo, o gal net ir teroro forpostu būtų tiesiog kvaila“.

Visoje šioje Lietuvos politikų diskusijoje iki šiol aktyviausia pasirodė Konservatorių partija. Ir nors ilgametis jos vadovas, Garbės pirmininkas europarlamentaras Vytautas Landsbergis pasisakė už derybų su Turkija dėl jos narystės ES pradžia³⁹, jo partijos kolegos nėra tokie palankūs. Štai Tėvynės Sąjungos frakcijos Seime seniūno pavaduotojas Jurgis Razma, pasirašęs po visuomeninio judėjimo „Europos balsas“ peticija, raginančia nepradėti derybų ir niekada nepriimti Turkijos į ES, paaiškino, kad „geresnis dalykas – speciali partnerystė, o ne derybų imitavimas. Tad, turint specialią sutartį, galima tikrai prisidėti, kad Turkija jaustųsi gerai, integruotųsi į europinius procesus, tačiau nemėginant sutapatinti skirtingų kultūrų ir tradicijų“⁴⁰.

Kita konservatorė Europos Parlamento narė Laima Andrikiene „teigia suprantanti Lietuvos ir kitų ES šalių piliečius, kurie pasisako prieš ES derybų su Turkija pradžia. Lietuvos atstovės Europos Parlamente nuomone, ES plėtros galimybės taip pat turi ribas, kita vertus, už Turkijos narystę ES argumentų prieš, anot jos, yra gerokai daugiau nei už. „Jau dabar reikia galvoti ne tik apie pradžia, bet apie derybų pabaigą, apie jų pasekmes ES, taip pat ir Lietuvai. Todėl suprantu tuos Lietuvos ir kitų ES valstybių piliečius, kurie pasisako prieš ES derybų su Turkija pradžia, o toji pradžia pagal praėjusių metų susitarimą jau visai čia pat – spalio 3 diena“. Europarlamentarė prisipažino, kad, „atidžiai išanalizavusi visą didelį Europos Parlamento pranešimą apie Turkiją, ji pasisakė ir balsavo už tai, kad derybos dėl narystės su Turkija nebūtų pradėtos“⁴¹. L. Andrikiene pritarė didelės dalies Europos politikų nuomonei, kad Turkija turėtų pasitenkinti ES privilegijuotos partnerės statusu⁴².

Iš Lietuvos politikų viešų pareiškimų ir svarstymų matyti, kad, nepaisant palankios Vyriausybės pozicijos derybų su Turkija pradžios atžvilgiu, nemaža dalis politikų (ir jų atstovaujama partija) nėra tokie dosnūs Turkijai. Prieš Turkijos narystę pasisakantys politikai paprastai pateikia standartinį „Turkijos problemų“ rinkinį, apimančią tiek jos vidaus, tiek užsienio politikos aspektus. Nors daugelis jų sutinka, kad kai kurias problemas Turkija su ar be ES pagalbos galėtų išspręsti per dešimt ar daugiau metų (iki hipotetinės derybų dėl narystės pabaigos 2015 m.), kai kurios „problemos“ įvardijamos kaip permanentinės konstantos (geografija, religija, demografija), niekada nelesiančios Turkijai tapti europietiška šalimi, o tuo pačiu ir visaverte ES nare.

³⁹ ELTA, V. Landsbergis ragina balsuoti už derybų dėl Turkijos narystės ES pradžia, <http://www.bernardinai.lt/index.php?263796998>, 2004 m. gruodžio 9 d.

⁴⁰ Pakalkaitė V. *Besikaupiantys debesys Vilniuje išvaikė piketuotojus prieš Turkijos narystę ES*, ELTA, <http://www.delfi.lt/archive/print.php?id=7168896>, 2005 m. liepos 27 d.

⁴¹ Pakalkaitė V. *Besikaupiantys debesys Vilniuje išvaikė piketuotojus prieš Turkijos narystę ES*, ELTA, <http://www.delfi.lt/archive/print.php?id=7168896>, 2005 m. liepos 27 d. Savo internetinėje svetainėje www.laimaandrikiene.lt Andrikiene kelis kartus surengė internetinę apklausą Turkijos narystės ES klausimu. Jose dauguma respondentų pasisakė neigiamai.

⁴² Europos informacijos centras, L. Andrikiene siūlo strateginės ES-Turkijos partnerystės kelią, <http://eic.euro.lt/index.php?-66031732>, 2004 m. gruodžio 14 d.

Lietuvos Vyriausybės/URM nelankstumas ir nerangumas, svarstant Turkijos galimos narystės ES klausimą tiek šalies viduje, tiek ES lygiu, suskaldė Lietuvos politikus. Vienai pusei atstovauja aukščiausi valstybės pareigūnai (tiek valdančiųjų partijų vadovai, Ministras pirmininkas, Seimo pirmininkas bei UR ministras, tiek nepartinis Prezidentas) bei juos (tiesa, tylomis) palaikantys politikai, o kitoje pusėje galima išskirti keletą „grupių“. Viena jų yra nebūtinai prieš derybas pasisakanti, bet daugiau viešų diskusijų reikalaujanti Tėvynės sąjunga. Antrajai „grupei“ galima priskirti tiek kitoms opozicinėms (ypač marginalioms bei neparlamentinėms) partijoms atstovaujančius, tiek pavienę savo nuomonę reiškiančius valdančiųjų partijų atstovus, pasisakančius prieš derybas Turkijos narystę bloke. Trečiajai „grupei“ priskirtini kai kurie europarlamentarai, taip pat pasisakantys prieš derybas. Pirmoji ir trečioji grupės Turkijos narystės ES klausimu labiausiai susirėmė su Lietuvos URM, diskusijai neretai įgauvant įsakmų (URM pusėje) bei kandų ir net suasmeninantį toną (europarlamentarų pusėje). Trečioji „grupei“ išskirtina tuo, kad europarlamentarų pozicija turi įtakos sprendimams ne Lietuvos viduje, bet ten, kur priima sprendimus, t.y. Briuselyje bei Strasbūre. Todėl galima kalbėti apie dvejopą Lietuvos poziciją derybų su Turkija dėl narystės ES klausimu – viena vertus, Lietuvos Vyriausybė pritaria derybų pradėjimui, kita vertus, bent dalis (galbūt net pusė) Lietuvos europarlamentarų Europos parlamente balsuoja prieš derybų pradėjimą. Be to, europarlamentarai buvo bene vieninteliai, kurie vienaip ar kitaip siekė sužinoti Lietuvos piliečių nuotaiką ir tikino Europarlamente balsavę taip pat, kaip jie.

2.2. Visuomenės lygmuo

2.2.1. Žiniasklaida

Bene pirmas apie Turkijos galimą narystę ES Lietuvos piliečius diskutuoti dar 2004 m. pavasarį pakvietė Egidijus Vareikis⁴³. Savo svarstymuose jis pateikė po kelis argumentus „už“ ir „prieš“ Turkijos narystę. Tarp „prieš“ buvo tai, kad „Turkija, nors ir deklaruojanti savo pasaulietiskumą, vis dėlto yra islamo šalis ir niekaip neprišis vakarietiškos krikščionybės darinyje, vadinamame Europos Sąjunga. Visai nesvarbu, bus ar nebus krikščionybė minima Europos Konstitucijoje, tačiau Turkijos narystė akivaizdžiai sugriaus vadinamojo europietiško identiteto sampratą“. Vis dėlto jau tuomet derybų pradžiai E. Vareikis pritarė. Jau vėl būdamas parlamentaras bei Seimo Tarpparlamentinių ryšių su Turkijos Respublika grupės narys E. Vareikis dar kartą iš esmės pakartojo savo nuostatą Turkijos atžvilgiu⁴⁴.

Po E. Vareikio mesto iššūkio diskutuoti, lietuviškoje žiniasklaidoje (tiek elektroninėje, tiek spausdintoje), deja, daugiau nei pusę metų nebuvo jokios reikš-

⁴³ Vareikis E. *Ar Turkija turėtų tapti Europos Sąjungos nare?*, Bernardinai.lt, 2004 m. kovo 1 d., <http://www.bernardinai.lt/index.php?-2030592092>.

⁴⁴ Vareikis E. „Turkija Europoje visada bus kitokia“, Europos komitetas, http://www.euro.lt/izinius/2003_01_kitokia.php.

mingesnės reakcijos. Ir tik 2004 metų pabaigoje pasirodė pustuzinis apžvalgininkų straipsnių, svarstančių Turkijos galimos narystės ES klausimą. Vienas jų, Mantas Martišius savo svarstymuose atkreipė dėmesį į argumentaciją, jog „Turkijos priėmimas tarsi būtų akivaizdus argumentas, jog Samuelio Huntingtono pranašautas krikščioniškosios ir islamiškosios civilizacijų karas tėra mitas, o išpažįstantieji šias religijas gali taikiai sugyventi tarpusavyje“⁴⁵. Tačiau pats jis ižiūrėjo daugybę kliūčių, susijusių su Turkijos užsienio (ypač kaimyninių šalių atžvilgiu) politika, dar ilgai, o gal net ir visuomet neleidiančių jai atitikti narystei keliamų kriterijų. Derybų dėl Turkijos narystės ES tema trumpą ir šiek tiek bauginantį straipsnį išspausdino ir „XXI amžiaus horizontai“⁴⁶. Panašius svarstymus tuo pačiu laiku pateikė ir Česlovas Iškauskas⁴⁷.

2005 m. vasarą žiniasklaidoje vėl pasirodė naujų svarstymų, nors pastarieji buvo išprovokuoti referendumu Olandijoje bei Prancūzijoje ir teroristinių išpuolių Londone, jų autoriai nepateikė kokių nors originalesnių idėjų. Juozas Ruzgys savo apmąstymuose perspėjo, kad „su Turkija į ES dar sparčiau atriedėtų ta kultūra ir tikėjimas, kuris nėra tapatus krikščioniškosioms šaknims“⁴⁸. Čekijoje gyvenantis žurnalistas Valentinas Mitė savo straipsnyje taip pat mano, kad Turkija „skiriasi nuo Europos Sąjungos narių visais atžvilgiais“ ir „Turkijos narystės klausimas yra skirtingų kultūrų ir religijų bei istorinių tradicijų problema“. Anot V. Mitės, „Turkijos ir Europos santykių istorija taip pat suteikia mažai optimizmo. Europa ir Osmanų imperija keletą šimtmečių kariavo tarpusavyje. Iki šiol kai kurių europiečių sąmonėje turkas asocijuojasi su brutaliu užgrobeju, o daugelis turkų prisimena kryžiaus karus“⁴⁹. Savo straipsnyje „Briuselio dilema“⁵⁰ savaitraščio „Atgimimas“ apžvalgininkas Deividas Šlekys tikina, kad derybų su Turkija pradžia kartu žymi naują ES plėtros etapą: „atrodo, kad jis bus daromas kitos didelės Europos Sąjungos kaimynės sąskaita. Ta kaimynė – Ukraina“. Toks D. Šlekio pastebėjimas yra panašus į kai kurių Lietuvos politikų nuogastavimus, kad Lietuvai aktualesnė Ukraina gali ilgam laikui likti už ES borto. Kai kurie jų (pvz., E. Dagys) savo susitikime su ministru A. Valioniu ir kituose pasisakymuose siūlė Lietuvos Vyriausybei užimti principingesnę poziciją ir Briuselyje bei kitur kelti Ukrainos galimos narystės ES klausimą. A. Valionis į tokius raginimus yra atsakęs, jog Lietuvos Vyriausybė visokeriopa remia Ukrainos Euroatlantinės integracijos siekius, tačiau pačiai Ukrainai dar

⁴⁵ Martišius M. *Išorinės kliūtys Turkijos kelyje į ES*, Bernardinai.lt, 2004 m. gruodžio 29 d., <http://www.bernardinai.lt/index.php?-417649794>.

⁴⁶ Katinas P. „Musulmonai ateina!“, *XXI amžiaus horizontai*, <http://www.xxiamzius.lt/archyvas/priedai/horizontai/20041222/1-1.html>, 24 (93), 2004 m. gruodžio 22 d.

⁴⁷ Iškauskas Č. „Ar Turkija verta būti ES nare?“, Penki kontinentai online, 2004 m. gruodžio 16 d. – 2005 m. sausio 1 d., <http://online.5ci.lt/Article.asp?Lang=L&ArticleID=7352>, 2005 m. sausio 11 d.

⁴⁸ Ruzgys J. „Europos islamizacija“, Leono XIII fondas, 2005 m. balandžio 28 d., <http://www.leonoxiiiifondas.lt/index.php?id=146>, 2005 m. rugsėjo 6 d.

⁴⁹ Mitė V. *Turkijos narystė kabo ant plauko*, Bernardinai.lt, <http://www.bernardinai.lt/index.php?-1277576973>, 2005 m. rugpjūčio 10 d.

⁵⁰ Šlekys D. „Briuselio dilema“, *Atgimimas*, <http://www.atgimimas.lt/ssi.php?id=1104153220¤t=2>, 2004 m. gruodžio 27 d.

teks labai daug padirbėti, kad ji atitiktų šalims kandidatėms keliamus reikalavimus ir galėtų tikėtis narystės ES⁵¹.

2.2.2. Pilietinės iniciatyvos

Bene ryškiausia visuomeninė iniciatyva, iki šiol kvietusi Lietuvos gyventojus svarstyti Turkijos narystės ES klausimą, buvo 2005 m. liepą prie Seimo surengtas piketas. Tiesa, pačios akcijos organizatoriai nebuvo Lietuvos piliečiai. Ją organizavo tarptautinis judėjimas „Balsas už Europą“⁵². Judėjimo koordinatoriumi Lietuvoje prisistatęs vienintelis pikete dalyvavęs Lietuvos pilietis Vilius Ališauskas judėjimo pagrindinį moto nusakė taip: „Turkijai – taip, Turkijos narystei ES – ne“⁵³. Deja, piketo dalyviai nesulaukė didesnio vilniečių susidomėjimo šiuo klausimu: be kelių parlamentarų, su piketuotojais pabendravo vos kelios dešimtys praėivių. Patys organizatoriai prisipažino akciją surengę netinkamu laiku, kai „bene visi nevyriausybinių organizacijų Lietuvoje atstovai atostogauja“.

Žiniasklaidoje ši akcija, nors neliko nepastebėta, nebuvo vertinama rimtai. Antai ELTA korespondentė Vija Pakalkaitė savo straipsnyje ironizavo, kad piketuotojai vėlavo pasirodyti, o ir žadėtųjų keturių valandų neišbuvo, pabūgę besitvenkiančių debesų⁵⁴. V. Mitė, apžvelgdamas Turkijos narystės perspektyvas, suabejojo, „ar daug ką pasieks neseniai Lietuvoje susikūrę Turkijos narystės priešininkai“, tačiau pridūrė, jog „panašios pakraipos organizacijos gali daug ką pasiekti Prancūzijoje ar Vokietijoje“⁵⁵.

Vis dėlto, akcijos organizatoriai ir jų vietinis „atstovas spaudai“ V. Ališauskas neabejotinai išreiškė didelės, jei ne didžiosios, Lietuvos gyventojų dalies nuomonę. V. Ališausko žodžiais, „Turkija nėra demokratiška, turi rimtų problemų su savo kaimynais bei etninėmis mažumomis, nepropaguoja žmogaus teisių ir laisvių, nepuoseleja Europos kultūros ir vertybių, be to, geografiškai Turkija – ne Europoje“⁵⁶.

⁵¹ LR Seimas, *Dvyliktasis (12) posėdis*, <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=246859&Condition2=>, 2004 m. gruodžio 9 d.

⁵² Judėjimo svetainė – <http://www.voiceforeurope.org/>, 2005 m. rugsėjo 2 d.

⁵³ Pakalkaitė V. *Besikaupiantys debesys Vilniuje išvaikė piketuotojus prieš Turkijos narystę ES*, ELTA, <http://www.delfi.lt/archive/print.php?id=7168896>, 2005 m. liepos 27 d. Ališausko atstovaujamo judėjimo argumentai prieš Turkijos narystę ES judėjimo svetainėje išdėstyti ir lietuviškai: „Turkijos Respublika nepasiruošusi deryboms dėl narystės ES, Europos Sąjunga nepasiruošusi deryboms su Turkija dėl narystės ES“, http://www.voiceforeurope.org/index.php?option=com_content&task=view&id=13&Itemid=17&lang=LTU, 2005 m. rugsėjo 6 d.

⁵⁴ Pakalkaitė V. *Besikaupiantys debesys Vilniuje išvaikė piketuotojus prieš Turkijos narystę ES*, ELTA, <http://www.delfi.lt/archive/print.php?id=7168896>, 2005 m. liepos 27 d.

⁵⁵ Mitė V. *Turkijos narystė kabo ant plauko*, Bernardinai.lt, <http://www.bernardinai.lt/index.php?-1277576973>, 2005 m. rugpjūčio 10 d.

⁵⁶ BNS, *Lietuviai jungiasi prie tarptautinės iniciatyvos tarti griežtą „ne“ Turkijos narystei ES*, <http://www.bernardinai.lt/index.php?-1807643198>, 2005 m. liepos 26 d.

Peržvelgę pastarųjų dvejų metų lietuvišką žiniasklaidą Turkijos galimos narystės ES klausimu, galime matyti akivaizdžias tendencijas Turkiją vaizduoti kaip demoną. Praktiškai visi lietuvių apžvalgininkų straipsniai perspėja ir baugina, ar net atvirai priešiški Turkijai. Nors sunku įvertinti, kokią poveikį viešajai nuomonei turi šie apžvalgininkų svarstymai, galima spėti, kad praktiškai nesant alternatyvios (Turkijai palankios) pozicijos daugumos Lietuvos piliečių sąmonėje per Turkijai nepalankių faktų ir procesų primygtinį pabrėžimą yra palaikomas ir sutvirtinamas neigiamas stereotipinis požiūris į šią šalį kandidatę.

Apibendrinimas

Jei vertinsime politikos sritį, tai Turkijos galimos narystės ES klausimu stebima inercija, ypač Vyriausybėje (kaip URM). Ši inercija yra sąlygota labiau Lietuvos Vyriausybės bestuburiškumo, o ne principingumo ar politinio išvalgumo. Ji taip pat apėmusi ir Seimo daugumą, kuri praktiškai nekontroliuoja Vyriausybės veiksmų. Seimo opozicijoje esama reflektivių balsų, kurie kvietė plačiau diskutuoti tiek pačiame Seime, tiek visuomenėje, tačiau, kai opozicija yra tokia susiskaldžiusi ir silpna, į jos siūlymą valdančioji dauguma iki šiol rimtai nesureagavo. Vienintelė gan aktyvi Lietuvos politikų grupė, pakankamai aktyviai diskutavusi šiuo klausimu, yra Lietuvos atstovai Europarlamente. Tačiau jų nuomonė neretai ne tik kad nesutampa su oficialia Vyriausybės pozicija, bet dargi yra labai priešiška jai. Todėl, vertinant plačiau, būtų galima teigti, kad Lietuvos politikoje esama dvejopos pozicijos: palankios, tačiau mažumą piliečių atstovaujančios vyriausybės (valdančiosios daugumos) pozicijos, bei atsargios ir negatyvios, daugumą piliečių atstovaujančios opozicijos ir didelės dalies europarlamentarų pozicijos.

Jei kalbėsime apie visuomenę, tai bus galima kalbėti apie apatiją, daugeliui Lietuvos piliečių Turkijos narystės ES klausimas nėra aktualus. Piliečių aktyvumas nėra skatinamas nei žiniasklaidos, nei visuomeninių judėjimų ar nevyriausybinių organizacijų: praktiškai visi pasisakantys šiuo klausimu įžiūri daugiau kliūčių Turkijai tapti ES bei žala jai, tapus bloko nare, nei privalumų ar naudos tiek ES, tiek Lietuvai, tiek net pačiai Turkijai. Tokia apžvalgininkų pozicija, viena vertus, atitinka daugelio Lietuvos piliečių (neigiamą) nuostatą Turkijos atžvilgiu. Kita vertus, žiniasklaida ir toliau pateikia stereotipą gyvą ir vertina Turkiją kaip demoną, nesuteikdama visuomenei galimybės pasverti ir apgalvoti savo nuostatų.

Turkijos Respublikos ambasada nesiima kokių nors veiksmų Turkijos įvaizdžiui Lietuvoje pagerinti. Todėl tikėtina, kad, jei kada nors bus nutarta, kad piliečiai referendumu išreikš savo poziciją (apie tai ministras A. Valionis yra viešai užsiminęs), didžioji dauguma jų balsuos prieš Turkijos narystę ES. Vis dėlto yra labiau tikėtina, kad Vyriausybė šito sau neleis ir veikiau pati nuspręs už piliečius.

2005 m. rugsėjis